

Estetická a mravní výchova jako nedílná součást celoživot- ního vzdělávání

E. I. DOBRINSKAJA, CSc.,

T. N. LEVAŠOVA, CSc.,

**Ústav vzdělávání dospělých při Akademii
pedagogických věd SSSR, Leningrad**

Mravní a estetická výchova pracujících zaujímají významné místo ve všestranném, integrálním a harmonickém formování osobnosti. Tím, že jsou nezbytnými elementy systému komplexního vzdělávání a výchovy člověka, jsou estetická a mravní výchova navzájem těsně propojeny především tím, že estetická i mravní kultura socialistické společnosti projevují tendenci k organické integraci: estetická kultura se naplňuje vysokým mravním patosem, zatímco mravní ideál nese s sebou vždy výraznou estetickou pečeť. V této souvislosti jsou předmětem neustálé pozornosti strany i vlády; poprvé v dějinách byla nezbytnost mravního i estetického rozvoje členů společnosti ústavně zakotvena (článek 20 Ústavy SSSR).

V podmínkách socialistické společnosti jsou estetické aspekty organicky vlastní veškeré činnosti lidí spojených rytmem kolektivní práce a socialistickou ideologií. Estetická orientace lidského vědomí nejenže nevzdaluje od praktického života, ale naopak pomáhá hlouběji proniknout k jeho podstatě; zvyšuje vnímavost nejen ke kráse, ale k dobrému a zlému, ke všemu tomu, co je v rozporu s mravními principy socialismu. Rozvinutá estetická uvědomělost osobnosti socialistického typu odhaluje člověku krásu svobodné práce, sociální spravedlnosti; je proniknuta ideály vlastenectví i internacionalismu. To znamená, že je organicky spojena se všemi ostatními druhy výchovy. Mravní výchova je v současné době zaměřena na formování aktivní osobnosti způsobilé k jednání, tvůrčí činnosti, a to v souladu se „zákony krásy“, ale také se „zákony dobra“; předpokládá obohacení a rozvoj morálních principů, jejich konkretizaci ve sféře pracovní a společenské praxe, vztahů mezi lidmi. Hnutí komunistické práce, socialistická soutěž, pomoc soudruhům, výměna zkušeností, upevnění pracovní kázně, vztah k vlastní existenci, k rodině, ke společenskému životu — to vše je daleko ještě nevyčerpávající výčet tvůrčího mravního přístupu sovětských lidí. To, co je v komplexní výchově osobnosti hlavní, je formování způsobilosti a vnitřní potřeby každého člověka „dopracovat se indivi-

duálního uvědomění v souladu s celkovou úrovní duchovního bohatství společnosti. Hovoří se o přeměnách individua vybaveného (od přírody) vědomím v uvědomělého jedince, v duchovně (vědecky, mravně, esteticky atd.) rozvinutou bytost.⁽¹⁾

Změna podmínek života a činnosti, zvýšení složitosti mezilidských vztahů, růst a hromadění poznatků v různých oblastech kultury — to vše vyvolává lidskou potřebu stále informovanosti, výchovy nejrůznějších kvalit, zdokonalování lidského chování. V současné době jak výchovu, tak i vzdělávání není možno pokládat za pouhou přípravu k životu, ale za proces, který musí pokračovat v průběhu celého života. Odpovědí na tento „požadavek doby“ v mnoha směrech je v současné době v naší zemi se formující systém celoživotního, nepřetržitého vzdělávání, který v sobě zahrnuje školní, poškolské a mimoškolní formy vzdělávání.

Vzdělávání dospělých, které doprovází výchovu a vzdělávání dorůstající generace (začínající v mateřských školách a pokračující ve středních školách i ve středních odborných učilištích a na vysokých školách), zahrnuje v sobě tytéž úkoly všeobecného i odborného, profesního vzdělávání, ale již nikoliv na úrovni přípravy člověka k činnosti, ale na úrovni jeho aktivní účasti v různých druzích činnosti (pracovní, poznávací, komunikativní, hodnotově orientační, umělecké). Mravní a estetická výchova a vzdělávání širokých mas obyvatelstva spadá převážně do sféry všeobecného vzdělání, ačkoliv stále častěji výzkumníci — filozofové, sociologové a pedagogové — konstatují jejich pozitivní vliv na odborné vzdělávání, tj. na kvalitu přípravy odborníků.⁽²⁾

Podmínky realizace mravního a estetického vzdělávání dospělých jsou charakteristické řadou specifických znaků. Dospělý člověk se učí ve volném čase, zcela dobrovolně, v souladu se svými potřebami a zájmy. Nejen si však jasněji uvědomuje potřebu doplnění znalostí v oblasti etiky a estetiky, ale také si tyto znalosti v takovém případě plodně osvojuje. V konkrétním případě může člověk začít studovat teorii, dějiny umění nebo otázky morálky jen tehdy, když k tomu má osobní sklony a zájem. I když je společnost v sebevětší míře zainteresována na všestranném estetickém a mravním rozvoji svých občanů, nepoužívá v tom směru žádných donucovacích opatření. Může jen přímo nebo nepřímo formovat nutné zájmy a potřeby. Není proto nahodilé, že se v posledních letech při utváření systému celoživotního, nepřetržitého vzdělávání stále větší pozornost věnuje zkoumání a poznávání nejrůznějších zájmů obyvatelstva.

Idea o potřebách a zájmech jako stimulujícím faktoru, zdroji činnosti má svou dlouholetou historickou tradici. Již K. Marx a B. Engels hovořili o tom, že „lidé si zvykli odvozovat svou aktivitu ze svého myšlení, namísto aby ji odvozovali ze svých potřeb“...⁽³⁾ a že „idea se začala nutně deformovat, když se začala oddělovat od zájmů“...⁽⁴⁾ Ve 20. letech významný sovětský psycholog K. N. Kornilov dokazoval, že „pokud se co nejdříve neuspokojí reálné bezprostřední zájmy dospělých, pak to prakticky znamená totéž jako jejich odmítnutí.“⁽⁵⁾

V této souvislosti bude jistě zajímavé seznámit se s některými výsledky masových sociálněpedagogických výzkumů, které jsme prováděli s cílem určení

specifičností zájmů dospělých v oblasti estetického a mravního vzdělávání. (Tyto výzkumy se prováděly podle speciálně k tomuto účelu vypracovaných projektů v letech 1973–1978 v městech a některých dělnických oblastech RFSR, BFSSR, Litevské SSR; výzkumy obsáhly populaci přes 2 000 osob.) Výsledkem výzkumu bylo zjištění, že pro dospělé lidi je charakteristickým znakem mimořádně široký okruh zájmů, prakticky v nejrozmanitějších oblastech lidského života. Politický a společenský život, věda, kultura, sport, aspirace zdokonalovat sám sebe — všechny tyto aspekty jsou zastoupeny v poznávacích zájmech a úsilí velkých skupin lidí. Jejich hlavním obsahem je člověk, problémy „vedení lidí“: vzájemné mezilidské vztahy v místech bydliště i na pracovišti, výchova i sebevýchova citů, přátelství, soudružství, láska, rodina, problémy mládeže, „otců a dětí“, aktivní činnost v pozdních letech lidského života, člověk a příroda atd.

Existují také masové estetické a umělecké zájmy, které jsou charakteristické pro velký počet dospělé populace. Zájmy tohoto druhu vyvolávají určité oblasti estetiky (estetičnost bydliště, chování, kultura práce, estetická výchova a sebevýchova, přírodní krásy); dále druhy umění (film, literatura, estrádní pořady, divadlo, hudba, cirkus, rozhlas a televize); různé jiné žánry (komedie, psychologické drama, kriminální a detektivní žánr, zpěvácké umění, žánry lehké hudby, výpravná divadelní představení).

Např. na otázku „Zajímá vás přírodní krása?“ odpovědělo všech 74,5 % respondentů; dále „estetika bydliště“ — 44,9 %; „estetika práce“ — 33,6 %, „harmonie vzájemných mezilidských vztahů“ — 64,7 %. Na otázku „Čemu byste se chtěl naučit?“ odpověděli: „dobrým způsobům jednání“ — 53 %, „umění oblékat se“ — 49,2 %, „umění zkrášlení sídliště (bytu, domu, zahrady)“ — 50,2 %; „estetickým návykům ve svém povolání, profesní kultuře“ — 41,3 %.

Masové zájmy mají zpravidla zobecněný komplexní charakter, jsou odrazem úsilí zabývat se otázkami umění, estetiky a etiky, a to spíše ze širokého nežli z hlubšího hlediska. Tak jak dochází ke zvyšování mravního a estetického rozvoje, zájmy se stávají stále uvědomělejšími, stabilnějšími, rozmanitějšími a hlubšími. Při posilování zájmů významnou roli hraje praktické zaměření, stejně jako možnost bezprostředního osvojení různých druhů estetické a umělecké činnosti.

Tak např. při dotazníkovém průzkumu se konstatovalo, že mnozí lidé si přejí naučit se nejen zpívat, kreslit, tančit, tj. všem těm činnostem, které se v určité standardizované podobě pěstují v různých kroužcích a klubech, ale i speciální činnosti, jako např. vytvářet umělecké předměty pro domácnost (koberce, osvětlovací tělesa), organizovat hry pro děti a dospělé, domácí, zvláště pak loutkové divadlo, krátce řečeno všechny takové druhy umění, resp. umělecké tvorby, které se ještě relativně málo praktikují v současné praxi estetického a uměleckého vzdělávání obyvatelstva.

Zároveň s masovými zájmy je možno konstatovat obsahově velmi diferencované zájmy jednotlivců i menších sociálních skupin, kolektivů. Při analýze těchto zájmů se konstatuje, že čím je člověk mladší a čím je vyšší jeho vzdělání a stupeň jeho rozvoje, tím diferencovanější jsou jeho zájmy.

Analýza zájmů dospělých v oblasti etiky, estetiky a umění ukazuje, že jejich obsah daleko přesahuje paletu témat, otázek a problémů, které nabízejí obyvatelstvu instituce vzdělávání dospělých různě organizovanými společenskými

formami vzdělávání, tj. různými kursy, kroužky, lidovými univerzitami, v rámci různých přednáškových cyklů, v klubech, zájmových spolcích apod. Mimoto se ukazuje potřeba vypracování zcela jiných zásad volby obsahu, vypracování učebních plánů a programů ve srovnání s dosavadní praxí. Již dnes je možno s jistotou hovořit o tom, že potřeby obyvatelstva v této oblasti vzdělávání dospělých daleko předstihují existující možnosti. Z těchto konstatování je možno učinit závěr v tom směru, že je nutno daleko intenzivněji a dynamičtěji zavádět nové tematické okruhy, cykly, kursy a cvičení tak, aby se dospělým lidem v souladu s jejich zájmy a požadavky prezentovala dostatečná možnost výběru.

Současně je třeba si uvědomit, že cíl celoživotního, nepřetržitého mravního a estetického vzdělávání nespočívá v tom, aby se uspokojily jakékoliv zájmy publika. Zřejmě je nutno v zájmech kolektivů a skupin lidí zjistit to, co je obecně významné a sociálně hodnotné, získat lidi pro systematické vzdělávání a v dalším vývoji pak rozvíjet a formovat nové potřeby a zájmy. Zde se můžeme setkat s jednou zvláštností. Člověk se nezajímá jednoduše o všechno to, co nezná, ale o to, co zná jen v nedostačující, přibližné míře. Avšak vlastní orientace rozvoje je rozhodující mírou určování již existujícím vnitřním potenciálem. Poznatky se přetvářejí v záliby, přesvědčení lidí, stávají se součástí jejich vnitřního světa. Lidem se líbí to, co je blízké jejich životnímu stylu, odpovídá jejich myšlení, cítění; avšak přitahuje je všechno nové, neprozkoumané, nevyzkoušené.

Stále rostoucí role vzdělání v estetickém rozvoji osobnosti je podmíněna řadou faktorů: stále intenzivnější dynamikou estetických hodnot, šířením jejich sféry, posilováním vztahů i vzájemných vlivů jednotlivých druhů kultur, zvyšující se složitostí kulturního prostředí a jazyka umění, silněním ideologického zápasu ve sféře kultury a umění atd.

Pokud se týče mravní komponenty celoživotního vzdělávání, nutno mít na zřeteli skutečnost, že celková, byť i vysoká úroveň znalostí nevede automaticky k vysokému stupni mravnosti — „vzdělanost“ není totiž plně shodná s „vychovaností“. Mravní i estetický rozvoj osobnosti se opírá o vzdělanost, avšak z hlediska praxe i teorie nejsložitější je právě další etapa formativního procesu — etapa transformace znalostí na vnitřní přesvědčení, návyky a další osobnostní znaky — tj. interiorizace znalostí a přechod od převážně spotřebitelského přístupu k hodnotám kultury a pasivního plnění mravních norem k výrazně esteticky tvůrčímu přístupu a k aktivní životní pozici a angažovanosti. K takovým výsledkům může vést jen komplexní působení na lidskou osobnost. Věda dosud nedala jednoznačnou odpověď, které komplexy výchovných metod a jiných prostředků mohou jednoznačně napomáhat k zajištění žádoucího úspěchu výchovného působení. Metodologicky je nezbytné „ujasnit jak možnosti těch kterých prostředků výchovy, tak také hranice jejich možností. Jen taková dialektická analýza pomůže zbavit se iluze o všemohoucnosti určitého prostředku výchovy.“⁶⁾

Když hovoříme o cílově orientovaném systému mravního působení, stejně však i estetického působení na osobnost, nutno vzít v úvahu takové elementy, které mají předpoklad ovlivňovat nejrůznější stránky lidské osobnosti v prů-

běhu celého jejího života, elementy, které jsou nebo mohou být v souladu se strukturou i charakterem reálně existujících mezilidských vztahů. Zde vystupuje jako rozhodující element právě pracovní činnost lidí, která se historicky i logicky projevuje jako základ formování kladných mravních vlastností, stejně jako pozitivního estetického vztahu člověka ke světu. Významný výchovný potenciál je uložen také ve sféře mezilidských komunikací.

Cílevědomé a záměrné estetické a mravní působení na osobnost se projevuje též prostřednictvím objektů obklopujících člověka, v nichž je materializována lidská práce — architekturou měst a vesnic, ulic a domů, interiéru domácího bytového prostředí (v jeho technologické i pracovní složce), vnější formou průmyslových i spotřebních výrobků atd. Příroda jako jeden z nejvýznamnějších faktorů živelného estetického a mravního působení na člověka je také součástí tohoto systému, samozřejmě jen tehdy, když je organizována a formována člověkem (při zakládání parků a zahrad, vybavování interiéru produkty přírody atd.). Formativní vliv přírodního prostředí se uplatňuje jednak celkově spontánním působením jeho hodnot a vlastností jako základní a nepostradatelné podmínky existence člověka a společnosti, a to nejen po stránce materiální, jako biosféra pro ostatní tvorstvo, nýbrž výchovným (tj. záměrně formativním) využitím těchto hodnot a vlastností, k čemuž příhodné předpoklady jsou zejména v rámci ochrany přírody. I když se obě tyto roviny formativního působení v praktickém uplatňování navzájem prolínají a jsou do značné míry totožné co do potenciálních či intencionálně sledovaných účinků na utváření osobnosti člověka, posuzují se (z pedagogických hledisek) zpravidla odděleně.⁷⁾

Zvláštní role při mravním a estetickém rozvoji člověka připadá umění. Umění jako model komplexní lidské činnosti je ve svých výsledných produktech integrálně spojen s integrálním vztahem člověka ke světu. Mravní obsah umění — to není soubor morálních idejí a pravidel. Mravní patos umění je založen v jeho podstatě, díky které se mravní normy stávají imanentní součástí duševního světa člověka.

Obdobně jako příroda a její chráněné části tvoří také kulturní památky nedílnou součást našeho životního prostředí a jejich formativní působení na člověka a společnost se odehrává jak v rovině spontánních účinků, tak rozvíjením záměrné kulturněvýchovné činnosti. Základním zdrojem formativního působení kulturních památek jsou jejich hodnoty, z nichž jenom přímé se mohou projevovat samy o sobě.

Spontánním formativním působením v životním prostředí se kulturní památky projevují jak jednotlivě, tak v celých komplexech, nejúčinněji v historických jádrech měst prohlášených za památkové rezervace. Svěbytné povahy je formativní, zejména estetické působení lidové architektury. Bezprostředností svého estetického výrazu, který organicky vyrůstá ze sepětí člověka s přírodou, výtvarné formy s užitkově funkčním účelem, konstrukce s materiálem atd., dosahují tyto památky velmi účinné emotivní působivosti a kromě hodnot uměleckých dosahují ještě řady estetických i jiných hodnot mimouměleckých, jež spočívají v kráse rukodělného opracování, konstrukce stavby atd.⁷⁾

Celoživotní estetické vzdělávání a — jako jeho nedílná součást — umělecky

orientované vzdělávání se projevují jako právě onen základ, na jehož základě se formuje předpoklad formování mravního uvědomění a jednání člověka prostřednictvím umění. Tato skutečnost se stává zvláště zřejmou tehdy, když přicházíme do styku se soudobým uměním, jehož specifičností je právě velmi hluboká naplněnost intelektuálním i mravním obsahem. Proces transformace umělecké formy současně s tradiční typizací metody „umělecké typologizace“ — to vše vede k tomu, že při vnímání soudobých uměleckých děl bezprostředně emocionální, komplexní i okamžitá reakce je zprostředkována myšlením, znalostmi, usilovnou činností intelektu. „V současné době je k pročtení literárního díla zapotřebí nejen prosté asociační schopnosti, ale také solidního vzdělání . . . Estetické prožívání stále častěji musí procházet fází pochopení a porozumění zprostředkovaného znalostmi.“⁴⁸⁾

Současně si musíme uvědomit, že právě umění ve značné míře napomáhá procesu celoživotního a mravního vzdělávání a výchovy především vzhledem k tomu, že sám jeho obsah je nezastupitelným a unikátním zdrojem znalostí o světě, přírodě a člověku. Rozhodující je zde také skutečnost, že osvojení znalostí prostřednictvím umění probíhá dobrovolně, bez jakéhokoliv přinucení. Umění „tím, že nás baví, současně nás i poučuje,“ rozšiřuje náš duševní obzor, obohacuje duševní možnosti. Skutečné poznání světa prostřednictvím umění je neoddělitelné od hodnotového vztahu k němu a poznání jeho objektivního významu. Umění nám dává možnost poznat a poznávat nejen objektivně danou realitu, ale také reality objektivně subjektivní, hodnotově orientační, tj. výchovné. Z toho také vyplývají přednosti výchovného působení uměním — ve srovnání s jinými pedagogickými prostředky — a jeho mimořádně významná role v celoživotním estetickém a mravním rozvoji lidské osobnosti.

Pozornost, která se věnuje problémům, o kterých jsme pojednali v předchozím textu z hlediska současné teorie, současně však také sociální praxe, jsou podmíněny především kvalitativními změnami vlastního obsahu života rozvinuté socialistické společnosti, v níž mravní a estetická kultura osobnosti se na jedné straně projevuje jako jeden z nejvýznamnějších faktorů změn vnitřních vztahů člověka ke světu, na druhé straně — a je možno říci současně — také formami specifické sociální kontroly kvality tohoto vztahu.

Přeložil: EMIL LIVEČKA

POZNÁMKY:

- 1) Mežujev, V. M.: *Kultura v historii*. Moskva 1977, s. 195.
- 2) Lelčuk, V. S.: *Naučno-techničeskaja revolucija, rabočij klass i razvitije kultury*. Moskva 1978, s. 69—114.
- 3) Marx, K., Engels, B.: *Dialektika přírody*. Soč., 2. vydání, 20. díl (v ruštině).
- 4) Marx, K., Engels, B.: *Svjatoje semejstvo, ili kritika kritičeskoj kritiki*. Soč. 2, 2. vydání, 2. díl (v ruštině).
- 5) Kornilov, K. N.: *Psichologičeskije obosnovanije metodov raboty i metodov izučenija auditorii vzrostlych*. Moskva—Leningrad 1929.

- 6) Krutov, N. N.: *Moral v dejstvii*. Moskva 1965.
7) Wintr, V.: *Formativnoje vozdejstvoje pamjatnikov kultury v orkužajuščej srede*. (Překlad z češtiny; archív NIIOOV APV, Leningrad), s. 16.
8) Guliga, A. V.: *Iskusstvo i vek nauki*. Moskva 1978.

... Máme neustále na zřeteli, že cesta budování rozvinuté socialistické společnosti je bojem nového se starým, vyžaduje nové přístupy ke zvládnání stále náročnějších požadavků společenského rozvoje. Víme však také, že spolu s úkoly rostou i naše možnosti a síly, že díky obětavé práci komunistů, pracujících lidu byla vytvořena spolehlivá základna pro další rozkvět naší vlasti.

XVI. sjezd se bude konat v době, kdy si všichni komunisté a pracující naší země připomenou šedesáté výročí založení Komunistické strany Československa. Šedesát let od vzniku strany bylo naplněno těžkým, obětíplným, avšak vítězným zápasem za osvobození dělnické třídy, všech pracujících a národností, za socialismus a štěstí člověka. Z revolučních tradic naší strany čerpáme inspiraci, poučení a síly i pro řešení nynějších úkolů...

Z projevu Gustáva Husáka na 18. zasedání ÚV KSČ
